

FYND EFTER EN YNGRE JÄRNÅLDERS- ARISTOKRATI I KVARNBO, ÅLAND

INLEDNING

På ett infrarött flygfoto som visar området runt den medeltida St:a Mariakyrkan i Kvarnbo, Saltviks socken på Åland, syns ett antal intressanta anomalier på fältet norr om kyrkan, i ett område där såväl öst-västliga som nord-sydliga sund har förenat sig under järnåldern då vattennivån var högre än den är idag. Av särskilt intresse är ett ca 45 x 15 m stort avtryck, konvext till formen, som bär mycket starka likheter med konturerna av stora hallbyggnader kända från Skandinavien (Fig. 1). År 2014 genomfördes de första arkeologiska undersökningarna där på författarens initiativ och utgående från det infraröda fotografiet.

Marken norr om Mariakyrkan i Kvarnbo har odlats i hundratals år – den tidigaste bevarade historiska kartan över området visar att platsen varit odlingsmark från och med slutet av 1700-talet. Ca 100 m sydöst om detta område finns enligt fornminnesregistret även ett av Ålands största gravfält från yngre järnåldern. Eftersom odlingsprocessen förstör, förändrar och t.o.m. gömmer fornlämningar har det inom den skandinaviska arkeologin från mitten av 1980-talet praktiserats en undersökningsmetod som inte prioriterar den plöjda och omrörda matjorden i det överodlade kulturlandskapet. Metoden går ut på att man schaktar bort matjorden för att sedan komma åt de orörda arkeologiska spåren. Men matjorden kan givetvis vara en del av fornlämningen¹ och den kan innehålla stor kunskapspotential i form av, bland annat, metallfynd. Metalldetektorkartering på jordbruksmark är en icke destruktiv metod för matjordsundersökning och har inom arkeologin visat sig att vara mycket användbar för att lokalisera och avgränsa boplatser och andra fornlämningar, samt för att via sina metallföremålsfynd datera arkeologiska lokaler och indikera platsers funktion.² Därför var metalldetekteringen av de ytor som flygfotot utpekade som arkeologiskt intressant den första undersökningen som gjordes i Kvarnbo, inom ett område som vid senare geofysiska undersökningarna och arkeologiska provgrävningar visade sig *de*

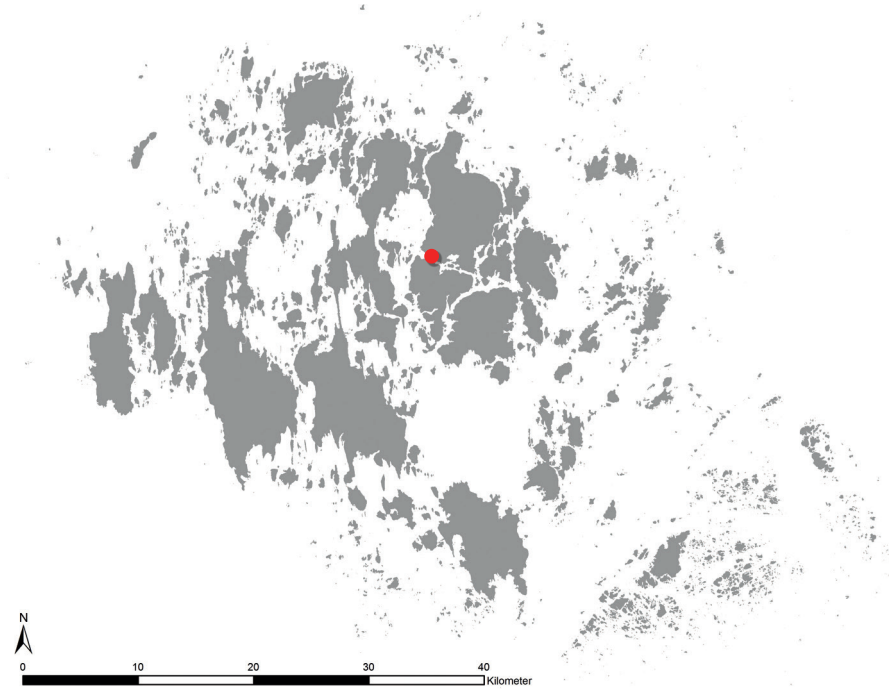

Fig. 1. Lägesangivelse för långhuslokalen i Kvarnbo, Saltvik på en karta över Åland där vattennivå är höjd till 10 m ö.h. vilket motsvarar ungefär situationen under järnålder, samt en del av det infraröda flygfotot med anomalierna på fältet norr om den medeltida St:a Mariakyrkan. Anomaliernas läge inrutat. Foto av okänd härkomst: Ålands Landskapsregering, Museibyran med tillägg av författaren.

Fig. 2. Rovfågelspänne, ÅM 768: 4. Foto: Ålands Landskapsregering, Museibyran.

facto innehålla lämningar efter ett stort långhus.³

Ett antal av de detektorfynd som gjordes i Kvarnbo förtjänar att uppmärksammas, då de har visat sig vara viktiga daterings- och funktionsindikatorer för fyndokalen. Dessa föremål innehåller även ett stort forskningspotential för att diskutera frågor kring allt från hantverk, centrumbildning, regionala och överregionala kontakter till social stratifiering. I denna artikel vill jag tillgängliggöra fyndma-

terialet genom att presentera närmare tre merovingertida spännen, en silverfingerring och en ovanlig doppsko från vikingatiden.

ROVFÅGELSPÄNNE

Det äldsta fyndet som hittades vid metalledektorkarteringen i Kvarnbo är ett litet spänne i form av en hukande fågel i profil (Fig. 2, ÅM 768: 4). Det kopparlegerade spännets baksida finns en nedåtböjd nålhållare (i fågelns huvudända) och ett enkelt nålfäste i andra ändan. Vid nålfästet finns spår av järnkorrosion vilket tyder på att spännets haft en nål av järn. Fågeln är avbildad i profil, vänd mot höger och dekorerad med små fyrkantiga punsavtryck som följer delar av figurens konturer. På kroppens nedre och bredaste del (fågeln's stjärtparti) finns mycket små fyrkantiga punsavtryck i grupper om fyra, som tillsammans bildar små rombformationer. Fågeln's ben och de kraftigt böjda klorna, liksom även kroppens formen antyder att det är frågan om en rovfågel.

Rovfågelspännen och -beslag av denna typ, daterade till tidig merovingertid, ca 600 e.Kr.⁴, är ovanliga, men paralleller är kända i hela Skandinavien samt även utanför Norden, oftast i gravkontexter.⁵ En nästan identisk parallell till rovfågelspännets från Kvarnbo har hittats i Finland, från en brandgrav i Gullydynt, Vöörä.⁶ Bägge spännen, trots en något olikartad punsornering, är utformade i samma stil och har samma storlek. De skiljer sig stilistiskt från den tidens andra rovfågelspännen.⁷ Emellertid, medan fågelns från Kvarnbo är vänd till höger, är fågelns från Gullydynt vänd till vänster. Eftersom dessa

två spännen skiljer sig så mycket från de övriga rovfågelspännena och -beslagen och samtidigt är så lika varandra, kan man fråga ifall de eventuellt är tillverkade av samma hantverkare och menade att bäras i par vända mot varandra. Det som dock talar emot denna tanke är faktumet att de rovfågelspännena som är tillvaratagna ur slutna kontexter – gravar – indikerar att de burits ensamt och inte i par. Samtidigt är det värt att poängtera att rovfågelsbeslagen i denna tradition oftast förekommer i par och då är vända mot varandra.

Det är viktigt att notera, att rovfågelspännet från Kvarnbo inte är det första av sitt slag som har hittats på Åland i en boplatskontext. Sedan tidigare finns det ett något fragmentariskt rovfågelspänne i silver (NM 8202: 191) dokumenterat från husgrundsundersökningarna på Högtomt-Eneborgbacken i Lagmansby, Saltvik.⁸ Lagmansbyspännet utmärker sig från de övriga rovfågelspännena på grund av sitt material, då majoriteten av rovfågelspännena är tillverkade av brons, även om de ibland belagts med en annan metall. Trots att rovfågelspännena generellt sett inte räknas som statusföremål, har ädelmetallen vid en tid då det rådde brist på guld och silver nyttjats för att signalera status och det är sannolikt att rovfågelspännet från Lagmansby därmed har brukats som ett prestigeföremål och en markör för hög status.

Medan Lagmansbyspännet hittades inne i en 24 m lång och oskadad husgrund, påträffades Kvarnbo-spännet ett par meter norr om det i flygfotot synliga långhusets nordöstra hörn. Även om mindre föremåls horisontella fördelning tenderar att påverkas mindre av plöjning⁹, kan man i nuläget ännu inte ens spekulera huruvida det lilla Kvarnbo-spännet ursprungligen har deponerats i eller utanför någon struktur. Men det skulle vara intressant att i framtiden försöka undersöka de tillvaratagna detektorfyndens relation till de underliggande anläggningarna och strukturerna. Utifrån förslag till hur man kan dela in boplatsfynd¹⁰, kan rovfågelspännet från Kvarnbo räknas som ett speciellt boplatsfynd, eftersom den hör ihop med föremålsfynd som kan sägas ha både högstående konstnärlig kvalitet och en särskild betydelse (se nedan) och kan därmed kopplas till en elitmiljö och centralplats med överregionala kontakter.

OVAL SPÄNNBUCKLA

Till merovingertid dateras ytterligare ett litet spänne från Kvarnbo – en välbevarad oval spännbuckla i kopparlegering som är endast 34 mm lång, 16,5 mm bred och 7,4 mm hög. Spännet har en kanttjocklek på 1,6 mm (Fig. 3, ÅM 768: 1). Spännbucklan hittades ca 10 m norrut från det i flygfotot syn-

Fig. 3. Liten oval slät spännbuckla, ÅM 768:
1. Foto: Ålands Landskapsregering, Musei-
byrån.

liga långhusets norra långsida. Den är odekorerad och har en slät yta. På den ena ändan av spännnet finns ett 2,6 mm stort hål, mittemot det enkla nålfästet på spännets undersida, som har gjorts med avsikt. Det finns inga spår av en nålhållare och även nålen saknas. Man kan se små rester av järnkorrosion runt nålfästet vilket möjligtvis indikerar att spännets nål var av järn.¹¹ Utöver den lilla ovala spännbucklan från Kvarnbo finns det ytterligare 4 stycken små och släta ovala spännbucklor dokumenterade på Åland,

alla från gravkontexter: en från Höckböle i Geta (NM 4626: 10), två olika, den ena med kantföljande linje, från Ödkarby i Saltvik (ÅM 94: 60a-b), och en från Kulla i Finström (NM 1751: 4).

Martin Rundkvist har studerat de tidiga spännbucklorna från Skandinavien, inklusive Åland¹², och han påvisar i sin studie att de flesta små släta spännbucklorna, som sällan förekommer i par, har en närmast unik karaktär och att identiska exemplar saknas. Även om de små släta ovala spännbucklorna är enkla och relativt utspridda över hela Skandinavien representerar de en ganska exklusiv föremålsform. De tycks vara tillverkade på beställning, vid stormannagårdar eller på säsongsbetonade handelsplatser. Det arkeologiska materialet pekar tydligt på att formen härstammar från Mälardalen i Sverige och spännbucklornas användningstid dateras generellt sett till perioden 700–750 e.Kr.¹³

Den lilla ovala spännbucklan från Kvarnbo, som är bland de minsta spännbucklorna av denna typ och vittnar om kontakter med Mälardalen, bör kort diskuteras utifrån ett hantverksmässigt perspektiv. Nålfästet och nålhållaren på undersidan av de små släta ovala spännbucklorna är vanligtvis gjutna i ett stycke med skållan, men det förekommer också pålödda nålanordningar.¹⁴ Bland de tidiga ovala spännbucklorna finns även varianter med pånitade nålanordningar, men utanför Norge är nitningar förutom de som reparerats mycket sällsynta.¹⁵ Nålfästet på de tidiga ovala spännbucklorna består av en enkel genomborrad flik, vid vilket nålen fästs med en sprint. Vanligtvis är nålhållaren en med nålen parallell flik, som böjts om efter gjutningen. Spännbucklan från Kvarnbo har en flik som skjuter ut utanför spännets kant och liknar ett enkelt nålfäste vid spännets ena ända. Men på andra

ändan finns inga spår efter varken den gjutna eller pålödda fliken som skulle fungera som nålhållare, istället finns det ett litet avsiktligt gjort hål. Trots att det inte finns några tydliga tecken på att hålet skulle ha utgjort fästet till en sekundärt applicerad nålhållare som blivit infogad där pga. gjutningsfel eller slitage, är det sannolikt att hålet ändå är en rest efter en sekundär anordning där nålhållaren har varit pånitad med en bronsnit. Jag föreslår att även hålet kan ha fungerat som nålhållare för detta spänne, men för att fästa spännet i tyget med ett sådant nålarrangemang måste den dock ha varit ganska kraftigt böjd, närmast V-formad.

Emedan reparationer i form av nitningar förekommer i flera fall på de tidiga ovala spännbucklorna¹⁶ och spännen med egendomliga nålanordningar är mycket sällsynta, vill jag trots allt vara öppen till alternativet att den ovala spännbucklan från Kvarnbo hade en möjligtvis säregen konstruktion. Detta grundar jag på faktumet att det under metalldetekteringar i Kvarnbo dokumenterades ett tredje merovingertida spänne, samtida med den lilla släta ovala spännbucklan, som faktiskt har ett ytterst ovanligt nålarrangemang. Spännet har även andra särdrag som starkt indikerar på en lokal och transformativ utformning av dåtida modesmycken.

DJURFORMAD SKÅLFIBULA

Det tredje spännet från Kvarnbo som dateras till merovingertid liknar närmast de djurformade skålfibulorna vilkas utbredning är centrerad till Sydskandinavien och Bornholm, men spännet uppvisar också ett antal drag som avviker påtagligt från de sydsandinaviska fibulorna. De djurformade skålfibulorna utgörs av ett ovanifrån sett djur eller två profilsedda djur som är placerade rygg mot rygg. Tillverkningen av dessa fibulor visar en stor individuell variation. Fibulan från Kvarnbo, i kopparlegering är ovanligt nog helt platt. Den är fragmentariskt och mäter 30 x 37 mm, och 2,5 mm tjockt (Fig. 4, ÅM 768: 9). Endast bakdelen och ryggen av ett ovanifrån sett djur är bevarat på fibulan. Dess form består av ett starkt stiliserat djur. Ornamentiken på fibulan har gjutits och utförts med karvsnittsteknik. Djuret har en strierad ryggsköld med en smal ryggbård och noggrant bearbetade revben samt markerade lår som har speciella fördjupningar med små järnningar i bägge fördjupningarnas kanter; djurets ben sträcker sig ut från kroppen. Spännet är tekniskt sett av ytterst hög kvalitet och det har dessutom en silverbeläggning.¹⁷ På undersidan av fibulan finns rester efter två stycken flikar mittemot varandra på var sin sida av spännet. Dessa utgör rester efter ett synnerligen ovanligt nålfäste och spännet har troligen haft en Y-formad nål.

Fig. 4. Unik djurformad skålfibula, ÅM 768: 9. Foto: Ålands Landskapsregering, Musei-byrån.

Det osedvanligt utarbetade spännet från Kvarnbo tillhör troligen gruppen djurformade skålfibulor av Mogens Ørsnes typ O vilket motsvarar 700–770 AD.¹⁸ Typen är vidare indelad i tre grupper och två dem har ytterligare undergrupper. Det är svårt att exakt avgöra vilken grupp och undergrupp spännesfragmentet från Kvarnbo bör klassificeras till, men den liknar närmast O1a-spännen. På Åland har man påträffat ytterligare en djurformad skålfibula, också till-

hörande Ørsnes typ O, från en grav vid Mattas i Lemland (NM 5179: 2). Mattas-spännet är välbevarat och har en ornamentik som föreställer två profilsedda djur med slanka kroppar och markerade revben, kraftiga skulderparti och något abstrakta bandflätor som huvuden, samt ett zick-zack mönster på de långa halsarna. Således kunde Mattas-fibulan tillhöra Ørsnes typ O2a.¹⁹ Dessa två spännen från Åland är de hittills enda djurformade skålfibulorna kända från Finland.

Fynd av djurformade skålfibulor har som tidigare nämnts tillverkats främst i Sydsandinavien. Det är återigen Martin Rundkvist som övergripande har studerat dessa spännen i mer detalj²⁰, men även Erika Svenssons uppsats om ovala och djurformade skålfibulor från Uppåkra²¹ bör nämnas som ett viktigt inslag i den relevanta forskningshistoriken. Enligt dessa studier råder det ingen tvekan om att de djurformade skålfibulorna har använts som sociala markörer för individer inom de övre samhällslagren. Att fibulan från Kvarnbo dessutom har varit silverbelagd, vilket varit ovanligt under en tidsperiod då det rådde brist på ädelmetaller, samt att den dessutom haft speciella fördjupningar på ytan som sannolikt ursprungligen haft någon typ av inläggningar som suttit fastnidade med små järnnitar²², gör Kvarnbofibulan speciell och jämförbar med endast fåtaliga samtida spännen. Att ha dessa två hantverkstekniker på ett och samma spänne är väldigt ovanligt och de få spännena som kan jämföras med det från Kvarnbo har dokumenterats endast i aristokratiska sammanhang.²³ Dock bör här nämnas att paralleller med just pånidade inläggningarna saknas helt. Kvarnbo-spännet skiljer sig från de övriga även genom dess helt platta form samt den ovanliga nålanordningen.

Den djurformade skålfibulan från Kvarnbo har krävt stor hantverksskunnande, de olika bearbetningsformerna indikerar att den som har beställt

spännet har varit högt uppe i samhällshierarkin och haft såväl de sociala kontakterna som ekonomiska resurserna. Spännet följer tydligt samma stilistiska tradition som de övriga djurformade skålfibulorna, men de särskiljande kännetecknen tyder på en lokal produktion. Jag skulle vilja föreslå att det varit frågan om en transformativ estetik – beställaren av spännet och/eller smyckessmeden som låg bakom utformningen av Kvarnbofibulan har varit väl medveten om de djurformade skålfibulornas utformningsprinciper, men lagt till en säregen prägel och därmed skapat ett närmast unikt spänne inom ramarna för den rådande traditionen beträffande föremålsformen.

SILVERFINGERRING

Av de vikingatida fynd som gjordes vid metalldetekteringen i Kvarnbo vill jag först diskutera fyndet av en silverfingerring som trots att den är tillplattad och dess ena kant är delvis lite söndrig och hackig, visar upp en anmärkningsvärt hög hantverksmässig och konstnärlig kvalitet (Fig. 5, ÅM 768: 7). Ringen av sluten modell består av en elliptisk sköld, max. 14 mm bred och endast 0,5 mm tjock. Mot ändorna smalnar skölden tvärt till tunna runda tenar hopflätade så att de bildar en ganska stor, rund och flat spiral som mäter 7–8,5 mm i diameter. Den skickligt utförda punsdekoren på sköldens framsida består av fyra rader med hoppassade trianglar som var och en har tre upphöjda punkter; ut mot sköldens smalnande ändor sammanflyter trianglarna konstnärligt och fyller sköldens yta hela vägen ut. Mot ringens ena ändparti överlappar punsavtrycken varandra så att två av trianglarna endast har en punkt. Trianglarna på ringen har dessutom gjorts så att det bildas två sammanhållande ränder som är avskilda med en bård av små fyrkantiga punkter löpande i mitten av ringens sköld; den centrala bården försvinner ut mot sköldens smalnande ändor då trianglarna börjar sammanflyta. Bårder av små fyrkantiga punkter löper också på de yttre kanterna av ringens sköld. Insidan av ringen är slät. Utifrån de närmaste parallellerna kan silverfingerringen dateras till vikingatiden, sannolikt till dess senare skede.

Punsdekor, dvs. ornamentik inslagen med en mönsterpuns, används rikligt på silversmycken under vikingatiden och de punktfyllda trianglarna är ett motiv i de allra vanligaste mönstren från perioden.²⁴ Motivet hör till Mogens Ørsnes typ 12 och den har en stor geografisk spridning.²⁵ Då punkterna i trianglarna på Kvarnboringen mäter endast 1 mm i diameter har ornamenteringen av ringen krävt en mycket liten och mycket välsmidd mönsterpuns. Stämplarna kan på sin höjd bara svagt anas på insidan av skölden och stämplingen på den tunna silverringen uppvisar en genomgående jämn kvalitet.

Fig. 5. Fram- och baksidan på silverfingerringen, ÅM 768: 7. Foto: Ålands Landskapsregering, Museibyran.

Därmed pekar punsarbetet på en skicklig silversmed, men arbetet med ett så pass intrikat mönster som på Kvarnboringen måste ändå ha varit mycket tidskrävande.²⁶ Man börjar oundvikligen fundera på om det utöver den tidstypiska estetiken har funnits någon särskild anledning till att lägga ner allt detta arbete på detta lilla smycke?

Endast 350 m norrut från ringens fyndplats finns ett husgrundskomplex, Kvarnbo-Kohagen, med flera grunder tillhörande slutskedet av yngre järnåldern och början på medeltiden. Vid arkeologiska undersökningar år 1959 hittades två stycken silverfingerringar tolkade som ett litet skattfynd invid härden i en kvadratisk husgrund.²⁷ Dessa två välbevarade fingerringar (ÅM 338: 215 och 235) utgör de närmaste parallellerna till Kvarnboringen såväl geografiskt som typologiskt sett – båda ringar från Kvarnbo-Kohagen har också en mer eller mindre elliptisk sköldform och ett punsdekor bestående av fyra rader med punktfyllda små trianglar som är delade i två grupper avskilda med (två stycken) linjer löpandes i mitten av ringarna, samt bårder på de yttre kanterna av sköldarna. Men det finns också olikheter. Även om ornamentiken är jämförbar skiljer de sig på först och främst den hantverksmässiga kvaliteten. Med sina minutiöst hoppassade och täta stämplor på en mycket tunn silverplatta uppvisar Kvarnboringen en hantverksskicklighet som saknar motstycke hos de tidigare funna exemplaren. Utöver detta smalnar de elliptiska sköldarna på fingerringarna från Kvarnbo-Kohagen tvärt till runda tenar, men dessa är knutna på ett mycket enklare sätt runt varandra

utan att bilda ett distinkt och medvetet mönster på samma sätt som med spiralen på baksidan av Kvarnboringen. Det sätt på vilket ändorna på Kvarnbokohagen ringarna är hopflätade är ett standardförfarande för samtida slutna fingerringar och har en uppsjö paralleller. Men paralleller till Kvarnboringen med sin breda sköld och spiralformade hopfästning av tenarna har jag inte träffat på i litteraturen.

Därmed kan man, i likhet med resonemanget kring den djurformade skålfibulan, fundera på huruvida även Kvarnboringen kan representera ett hantverk utfört inom ramarna för en rådande tradition, men med en medvetet transformativ/lokal prägel, trots att mer än hundra år skiljer fynden åt? Såväl Johan Callmer²⁸ som Martin Rundkvist²⁹ har argumenterat för att man på Åland under yngre järnåldern har varit mycket öppen för influenser utifrån medan man odlade en egen kulturell identitet. Särdragen hos föremålen från Kvarnbo ger onekligen stöd för den tolkningen. Silverfingerringens högstående konstnärliga kvalitet kompletterar dessutom tolkningen av fyndplatsen som en elitmiljö. Men det som allra tydligast pekar ut Kvarnbo som en av yngre järnålderns centralplatser med överregionala kontakter är ett med silverringen mer eller mindre samtida föremål – en doppsko med sällsynt förekomst och specifik utbredning.

DOPPSKO

Ett av de mest intressanta arkeologiska fynden från metalldetekteringen i Kvarnbo är en doppsko – ett ändbeslag gjutet i brons, som har suttit längst ned på en svärdskada. Doppskon i brons är fragmentariskt bevarad och mäter 46 x 23 mm, endast det nedre partiet av det genombrutna ändbeslaget återstår (Fig. 6, ÅM 768: 3). Trots detta kan man se att den är dekorerad i Borrestil och visar delar av en stående, människoliknande figur med en triangulär kropp och bandliknande armar och ben. Doppskor med detta antropomorfa motiv är tämligen ovanliga i det arkeologiska fyndmaterialet, det finns uppgifter om bara ett 20-tal fynd. En direkt parallell till Kvarnbo fyndet har hittats på Birka år 1998³⁰, i en till sitt innehåll rik depå som dokumenterades på botten av ett stolphål avsett för en takbärande stolpe i Garnisonen.³¹ Då Birkadoppskon är relativt välbevarad kan man se hur den människoliknande figuren är bunden till den omgivande ramen med triquetra-formade knutar och omgiven av sammanflätade slingor; figurens ansikte är djurliknande med en nos och stora stirrande ögon, dess huvud är krönt med ett band. Den övre delen av doppskon är prydd med ett djurhuvud från vilket ett band leder ner till människofigurens huvud i mitten.

Fig. 6. Doppsko av antropomorf typ, ÅM 768: 3. Foto: Ålands Landskapsregering, Musei-byrån.

Charlotte Hedenstierna-Jonson har studerat³² doppskon från Birka i relation till andra doppskor av antropomorf typ och delar dessa i bokstavs-betecknade undergrupper; doppskon från Birka, och därmed även doppskon från Kvarnbo hör till grupp A. Doppskorna med den bundna människofiguren har hittats utan sina svärd och oftast som enstaka fynd. Fyndplatserna har generellt haft en central funktion i förhållande till sin omgivning vilket vittnar om omfattande

kontakter. Doppskona har hittast snarare i boplat- än i gravsammanhang, vilket indikerar att det inte rör sig om ett personligt föremål. Trots det ringa antalet fynd, har de antropomorfa doppskorna påträffats vitt spridda över ett geografiskt mycket omfattande område, från Island och Fennoskandien till Tyskland och Polen, från Baltikum till Ryssland och Ukraina.³³ Trots de stilistiska variationerna och den geografiska spridningen har alla dessa doppskor en anmärkningsvärt homogen komposition. Därför föreslår Hedenstierna-Jonson att föremålsformen haft en förebild och hon drar paralleller till bilden av den korsfäste Jesus på den större Jellingestenen i Danmark som restes av den danska kungen Harald Blåtand utifrån deras liknande detaljer. De antropomorfa doppskorna dateras till mitten eller slutet av 900-talet, vilket även är tillkomsttiden för Jellingestenen. Hedenstierna-Jonson tolkar motivet på doppskorna som kristet och kopplar det till den danska kronan som hade antagit den kristan tron vid den tidpunkten. Hon argumenterar övertygande att doppskorna har fungerat som en ämbetsymbol.³⁴

Doppskon från Kvarnbo är mycket representativ i relation till fyndomständigheterna för doppskorna av antropomorf typ – den kommer från en boplat som utifrån fynden kan kopplas till en social elit med omfattande överregionala kontakter och dessutom innehåller lämningar efter ett stort långhus som med ganska stor säkerhet kan tolkas som en hallbyggnad. Fyndet påträffades centralt inne i det i flygfotot synliga och i det arkeologiska materialet verifierade långhusets östra halva. Att doppskon, som har tolkats som en ämbetsymbol för det tidiga danska hovet, har hittats i Kvarnbo pekar på närvaron av en ambassadör som har varit i tjänst hos den danska kronan och indikerar att det har funnits diplomatiska kontakter och politiska förbindelser mellan Åland och Danmark. En sådan politisk relation betyder även

att det funnits en betydande social makt i Kvarnbo. Platsen kan förknippas med en aristokratisk gruppidentitet där personliga kontakter och allianser i överregionala nätverk samt sociala prestige har haft en stor betydelse.

AVSLUTANDE DISKUSSION

Med avstamp i de år 2014 genomförda arkeologiska undersökningarna i Kvarnbo argumenterar jag för en vertikal social organisation på Åland under yngre järnåldern, inkluderande aristokrati, dvs. en jordägande samhällsklass med stora egendomar och ekonomiska förutsättningar för maktutövandet. Jag vill också påstå att den tidigare synen på yngre järnålderns Åland som en politisk periferi i Östersjöområdet³⁵ har visat sig felaktig.

Det är inte svårt att knyta bebyggelsen i Kvarnbo till ett högre samhällsskikt, då det finns en hel del diagnostiska drag. I den här artikeln har jag diskuterat ett antal smycken som klart visar på att beställaren bör ha befunnit sig högt uppe i samhällshierarkin och haft såväl de sociala kontakterna som ekonomiska medlen till detta. Jag argumenterar också för att de transformativa drag som jag pekat på hos flera av fynden, indikerar på att det inte rör sig om ett ”passivt” mottagande av externt producerade fynd, utan att det finns en lokal marknad vars preferenser formar de föremål som når oss från de arkeologiska kontexterna. Men jämsides med det delvis mycket speciella fyndmaterialet är det även kontexten i vilken dessa fynd påträffas som pekar på att bosättningen skall ses som en elitmiljö.

Fyndplatsen och Kvarnbo ligger centralt på Åland, på en plats där två av de större sunden som har genomskurit landskapet har förenat sig under yngre järnålder. Fyndlokalen hade således ett strategiskt och kommunikativt läge. Fyndplatsen ligger också i anslutning till de bördiga och fortfarande till stora delar sammanhängande jordbruksmarkerna. Ett av de största gravfälten från yngre järnålder, med hundratals gravhögar ligger i anslutning till platsen, vilket pekar på en intensiv bosättning i regionen under yngre järnålder³⁶ med kontinuitet ända fram till idag. Områdets tidigare betydelse avspeglas också i de tidiga skriftliga källorna där Saltviks kyrka under medeltiden nämns som samlingsplats för det åländska landstinget. Traktens ställning framgår kanske tydligast i den svenska och norska kung Magnus Erikssons donationsbrev från 8 juni 1351. Enligt brevet överlät kungen en så kallad Saltviks gård – *Curia Saltwiik*: en kungsgård omgiven av stora ägor – till biskopsbordet i Åbo.³⁷ Den nämnda gårdens placering är visserligen okänd men det är sannolikt att den låg i närheten av kyrkan eftersom en så betydelsefull anläggning måste ha varit belägen centralt i bebyggelsen. Det är således kanske inte

helt överraskande att fyndplatsen vid Saltviks kyrka har visat sig ha samband med lämningar av monumental prestigearkitektur från yngre järnåldern – ett långhus med imponerande mått, en hallbyggnad, på en mycket framträdande plats i det med vatten inramade landskapet.

Hallbyggnader var den högsta samhällselitens makt- och statusmanifestationer och användes för sammankomster och fester men de är ganska ovanliga. De allra största hallarna tolkas ha tillhört kungen och de något mindre tillskrivs regionala makthavare; hallbyggnader är också ganska allmängiltiga kännetecken för centralplatser.³⁸ Det finns ingen tvekan på att etableringen och upprätthållandet av en hall var ett resultat av avsevärda investeringar som krävde en konsolidering av politisk och social legitimitet. Det finns nu arkeologiska belegg för detta i Kvarnbo. Då det speciella fyndmaterialet från metalldetektorarteringen i Kvarnbo daterar platsens elitstatus sträckandes genom flera århundraden, vill jag avslutningsvis och för framtida forskning föra fram en hypotes om att aristokratin vid Kvarnbo har lyckats både skapa och upprätthålla sin höga status och makt på Åland.

Tack

Arbetet med den här artikeln har fått stöd från Kulturfonden Sverige och Finland, Olof M Janssons stiftelse och Ålands Landskapsregerings Museibyrå. Ett stort tack går också till Susan Hannusas vid Museibyran för hjälp med föremålsfotograferingen samt till två anonyma granskare för värdefulla synpunkter.

NOTER

- ¹ Se t.ex. Sarnäs 2008.
- ² Se t.ex. Paulsson 1999.
- ³ Ilves 2015.
- ⁴ Enligt John Ljungkvist (i e-mail till författaren 2014-05-06) tillhör fågelspännerna av denna typ till perioden 560/570–610 e.Kr., typen finns även senare, men då ändrar fågeln form.
- ⁵ Atterman 1934; Ørsnes 1966: 145–147.
- ⁶ Kivikoski 1947: 45, fig. 395.
- ⁷ Atterman 1934: 175.
- ⁸ Hackman 1941: 78, fig. 9.
- ⁹ Paulsson 1999: 47–48.
- ¹⁰ Se t.ex. Watt 1991; Fabech & Ringtved 1995.
- ¹¹ Geijer 2015.
- ¹² Rundkvist 2009; 2010.

- ¹³ Rundkvist 2009: 56; 2010: 156.
- ¹⁴ Rundkvist 2010: 130.
- ¹⁵ Jansson 1985: 115.
- ¹⁶ Se Rundkvist 2010, katalog.
- ¹⁷ Geijer 2015.
- ¹⁸ Ørsnes 1966: 157–160; se också Rundkvist 2010.
- ¹⁹ I sitt arbete som fokuserar på de tidiga spännbucklorna från Åland tolkar Rundkvist (2009: 56–57 baserad på Callmer 2006) ornamentiken på det djurformade skålfibulan från Mattas föreställande ett ovanifrån sett djur som saknar sitt huvud; i en något senare publicerad genomgång listas spännet tillhörande Ørsnes typ O2 (2010: 163, katalog nr 196) definierad föreställande två profilsedda djur.
- ²⁰ Rundkvist 2010.
- ²¹ Svensson 2005.
- ²² Jmf. Geijer 2015.
- ²³ Se Rundkvist 2010: 162–163.
- ²⁴ Jansson 1985: 114.
- ²⁵ Ørsnes 1966: 64.
- ²⁶ Jfr. Hedegaard 2002.
- ²⁷ Dreijer 1960: 137–138, fig. 2.
- ²⁸ Callmer 1992.
- ²⁹ Rundkvist 2009.
- ³⁰ Hedenstierna-Jonson 2002.
- ³¹ Kitzler 2000: 14–15.
- ³² Hedenstierna-Jonson 2002.
- ³³ Hedenstierna-Jonson 2002, tabell 2, fig. 2.
- ³⁴ Hedenstierna-Jonson 2002: 110–111.
- ³⁵ Se t.ex. Núñez 1995, Tomtlund 1999.
- ³⁶ Ilves 2015.
- ³⁷ Sundwall (red.) 1954: nr 33.
- ³⁸ Se t.ex. Herschend 1993, Brink 1996, Ljungkvist 2006.

LITTERATUR

OTRYCKTA KÄLLOR

Geijer, Elisabeth 2015. *Konservering av 10 arkeologiska fynd från Kvarnbo, Åland*. Konserveringsrapport, Acta Konserveringscentrum.

Ilves, Kristin 2015. *De arkeologiska undersökningarna vid Kvarnbohallen år 2014*. Opublicerad rapport vid Ålands landskapsregerings museibyrå.

Svensson, Erika 2005. *Spännande djur i vendeltida Uppåkra. En komparativ kontextuell analys av ovala och djurformade skålfibulor från Uppåkra*. CD-uppsats. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.

TRYCKTA KÄLLOR

Atterman, Ingemar 1934. Fågelformade spännen och beslag från folkvandringstid. *Studier tillägnade Gunnar Ekholm*. A.-B. Lundequistska bokhandlen, Uppsala. s. 169–186.

Brink, Stefan 1996. Political and Social Structures in Early Scandinavia: A Settlement-historical Pre-Study of the Central Place. *Tor* 28. s. 235–281.

Callmer, Johan 1992. Interaction between Ethnical Groups in the Baltic Region in the Late Iron Age. *Contacts across the Baltic Sea during the Late Iron Age (5th-12th centuries)*. Red. Hårdh, B. & Wyszomirska-Werbar, B. Institute of Archaeology Report Series No 43, University of Lund. s. 99–108.

Callmer, Johan 2006. Ornaments, ornamentation, and female gender. Women in eastern central Sweden in the eighth and early ninth centuries. *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes and interactions*. Red. Andrén, A., Jennbert, K. & Raudvere, C. Vägar till Midgård 8, Nordic Academic Press, Lund. s. 189–194.

Dreijer, Matts 1960. Arkeologiskt nytt från Åland 1959. *Åländsk Odling nr 21*. s. 136–141.

Hackman, Alfred 1941. Två åländska husgrunder från yngre järnåldern. *Finskt Museum XLVII (1940)*. s. 67–84.

Fabech, Charlotte & Ringtved Jytte 1995. Magtens geografi i Sydsandinavien - om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønster. *Produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. årtusen e.Kr*. Red. Resi, H.G. Universitets Oldsaksamling, Varia 30, Oslo. s. 11–37.

Hedegaard, Ken Ravn 2002. Stempelornamentik i yngre germanertid - teknik og formål. *Metallhåndværk og håndværkspladser fra yngre germansk jernalder, vikingetid og tidlig middelalder*. Red. Henriksen, M.B. Skrifter fra Odense Bys Museer vol. 9, Odense. s. 41–47.

Hedenstierna-Jonson, Charlotte 2002. A group of Viking Age sword chapes reflecting the political geography of the time. *Journal of Nordic Archaeological Science* 13. s. 103–112.

Herschend, Frands 1993. The origin of the hall in Southern Scandinavia. *Tor* 25. s. 175–199.

Jansson, Ingemar 1985. *Ovala spännbucklor. En studie av vikingatida standardsmycken med utgångspunkt från Björkö-fyndet*. Aun 7. Uppsala.

Kitzler Åhfeldt, Laila 2000. Odensymbolik i Birkas garnison. *Fornvännen* 2000 (95). s. 13–21.

Kivikoski, Ella 1947. *Die Eisenzeit Finnlands. Bilderatlas und Text I*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo-Helsinki.

Ljungkvist, John. 2006. *En hiar atti rikR. Om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder*. Aun 34. Uppsala.

Núñez, Milton 1995. Agrarian Colonization and Settlement of the Åland Islands in the First Millennium AD. *Fennoscandia archaeologica XII*. s. 113–122.

Paulsson Jonas 1999. Metalldetektering och Uppåkra. Att förhålla sig till ett detektormaterial. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra*. Red. Hårdh, B. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 30, Lund. s. 41–58.

Rundkvist, Martin 2009. Ålands tidiga spännbucklor: modesmycken från sen vendetid och tidig vikingatid. *Finskt Museum 2009 (116)*. s. 55–62.

Rundkvist, Martin 2010. *Domed oblong brooches of Vendel Period Scandinavia. Ørsnes types N & O and similar brooches, including transitional types surviving into the Early Viking Period*. Red. Hårdh, B. Uppåkrastudier 11. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 61, Lund. s. 127–200.

Sarnäs, Per 2008. *Fullåkerslandskapet. Matjord, metod, diskussion, reflektion*. Öresundsförbindelsen och arkeologin, Malmöfynd nr 14.

Sundwall, Johannes (red.) 1954. *Ålands medeltidsurkunder I*. Helsingfors.

Tomtlund, Jan-Erik 1999. Åland under vikingatiden. Den första glimten av vikingarnas värld. *SFV - Kalendern årgång 113*. s. 18–31.

Ørsnes, Mogens 1966. *Form og stil i Sydsjaskandinaviens yngre germanske jernalder*. Nationalmuseets skrifter, Arkæologisk-historisk række XI, Köpenhamn.

Watt, Margrethe 1991. Sorte Muld. Høvdingesæde og kultcenter fra Bornholms yngre jernalder. *Fra stamme til stat i Danmark 2. Høvdingesamfund og Kongemagt*. Red. Mortensen, P. & Rasmussen, B. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2. Aarhus Univeristy Press, Aarhus. s. 89–106.